

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2024, 22: 13-45

Câhiliye'den İslâm'a Adak Geleneği

Feridun TEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

Assistant Professor, Ordu University, Faculty of Theology,

Department of Islamic History and Arts

Ordu, Türkiye

feriduntekin@odu.edu.tr

orcid.org/0000 0002 5435 1792

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Eylül/ September 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Ocak/ January 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran/ June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 Sayfa /Page: 13-45

Atıf / Cite as: Tekin, Feridun. "Câhiliye'den İslâm'a Adak Geleneği [Votive Tradition from Jahiliyya to Islam]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 13-45.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1353742>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Votive Tradition from Jahiliyya to Islam

Abstract

The pre-Islamic period is important for a better understanding of the period of the Prophet Muhammad. The life, culture, traditions, customs and habits that occurred during this period have influenced the subsequent period in different ways. Many factors directly influenced people's lives during this era known as Jahiliyyah, and some traditions and customs were transferred to the time of the Prophet. There was a dynamic social life in the pre-Prophet era. People continued their lives according to the traditions they inherited, paying special attention to certain traditions. It was a precious situation for people in the age of Jahiliyyah to live depending on their traditions. One of the traditions during the pre-Islamic period was the custom of vows (nezir). People considered the vow tradition as a religious ritual and performed it with particular care. They would resort to this tradition in order to fulfill certain positive or negative desires and wishes within the social structure of that era. They also gave importance to idols in order to fulfill his vows. It was believed that the places where the idols were located had an influence on the vows. In this era, there were examples of vows such as sacrificing children, captives, and slaves; dedicating children to the temple, taking oaths; shaving the head; walking barefoot to the Kaaba; refraining from using perfume until avenging from the enemy; refraining from sexual relations with women; abstaining from drinking wine; not combing the hair; and staying under the sun. In the social structure of that period, there was no connection solely concerning vows, and different things were used for vows. Vows became the subject of the poetry of that era and were expressed by different poets. Like in many other areas during the pre-Islamic period, there were also many excesses regarding vows. The tradition of vows, a widespread tradition in the pre-Islamic period, was also continued during the time of the Prophet. During this period, people wanted to continue this tradition for different reasons, just as in the past. Seeing people's interest in vows, The Prophet allowed the continuation of this tradition with some regulations. He declared that making a vow does not have an effect on Allah's destiny and warned people to be more careful in this regard. He emphasized that vows should not be considered as a religious obligation and stated that vows have no effect on the realization of desires and wishes. Despite the clear statements of the Prophet on the subject, people continued to make vows and continued to practice of vows as long as it was not against Islam. After declaring that unlawful vows performed during the pre-Islamic period should not be made, the Prophet

allowed those that were compatible with Islam. He stated categorically that vows are not a religious duty and did not prohibit legitimate vows practiced within the traditional structure. He specifically permitted vows such as praying, fasting, pilgrimage, sacrificing animals, performing itikaf and freeing slaves. When examining examples of vows, each was performed with religious significance, comprising acts of worship that hold separate importance within the Islamic religion without violating any religious rules. If a vow was made but not fulfilled, then expiation became necessary. This was to prevent the abuse of vows due to the fact that making a vow involved a certain responsibility and accountability from a religious perspective. The main reason for this was to consider God's consent when performing such acts. The Prophet emphasized not to go to extremes in anything, including vows, and stressed the importance of moderation. He mentioned the responsibility of performing good deeds and acts in accordance with the principle of righteous deeds.

Keywords: History of Islam, The period of Jahiliyya, The Prophet, Vow, Votive Tradition.

Câhiliye'den İslâm'a Adak Geleneği

Öz

Hz. Peygamber döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için İslâm öncesi dönem önemlidir. Bu devirde yaşanan hayat, kültür, gelenek, örf ve adetler farklı yönleri ile sonraki döneme etki etmiştir. Bu zaman diliminde insanların ortaya koymuş olduğu sosyal hayat ile gündelik yaşam değişik açılardan incelenmelidir. Câhiliye olarak adlandırılan bu devirde insanların hayatlarını doğrudan etkileyen birçok unsur yer almış, gelenek ve adetler bir kısmı Resûlullah (s.a.v.) dönemine intikal etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) öncesi dönemde dinamik bir toplumsal hayat söz konusuydu. İnsanlar kendilerine tevarüs eden geleneklere bağlı olarak hayatlarını sürdürmekte, bazı geleneklere hassaten önem ve özen göstermekteydiler. Câhiliye devrindeki insanlar için geleneklerine bağlı olarak yaşamak kıymetli bir durumdu. İslâm öncesi dönemde yer alan adak adeti bu türden bir gelenekti. İnsanlar adak geleneğini dinî bir ritüel olarak görmekte, icrasına ayrı bir ihtimam vermekteydiler. İnsanlar o dönemin toplumsal yapısı içerisinde müspet ya da menfi bazı talep ve dileklerinin gerçekleşmesi için bu geleneğe başvurmaktaydılar. Adaklarını yerine getirmek için putlara da ayrıca önem verilirdi. Zira bu gelenekleri icra etmek gayesiyle onların buldukları yerler tercih edilmekte, putların adaklar üzerinde etkili oldukları

düşünülmekteydi. Bu devirde çocuk, esir ve köle kurban etmek, mabede çocuk adamak, yemin etmek, saç kazıtmak, Kâbe'ye yalın ayak yürümek, düşmandan intikam alıncaya kadar koku sürünmemek, hanımlarla cinsî münasebette bulunmamak, şarap içmemek, saçları taramamak, güneş altında kalmak şeklinde nezir örnekleri yer almaktaydı. O dönemin toplumsal yapısı içerisinde adaklarla ilgili bir birliktelik olmayıp, farklı şeyler nezir için kullanılmaktaydı. Adaklar o dönemin şairlerine konu olmuş, farklı şairler tarafından bu husus dile getirilmiştir. İslâm öncesi dönem birçok alanda olduğu gibi adak hususunda da aşırılıkların çokça yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. İslâm öncesi dönemde yaygın bir gelenek olan adak Resûlullah (s.a.v.) zamanında da devam ettirilmiştir. Bu dönemde insanlar geçmişte olduğu gibi farklı gerekçelerle bu geleneği sürdürmek istemişlerdir. İnsanların adak hususundaki teveccühlerini gören Hz. Peygamber bazı düzenlemeler ile bu adetin sürmesine müsaade etmiştir. O, adakta bulunmanın Allah'ın kaderi üzerinde bir etki meydana getirmediğini beyan etmiş, insanlara bu hususta daha dikkatli davranmaları yönünde ikaz ve uyarılarda bulunmuştur. O, adağa dinî bir gereklilik olarak bakılmaması gerektiğini vurgulamış, talep ve dileklerin gerçekleşmesinde adağın bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in konu hakkında açık ifadelerine rağmen insanlar adak adamaya devam etmişler, İslâm'a aykırı olmadığı müddetçe nezirde bulunmayı sürdürmüşlerdir. Hz. Peygamber, İslâm öncesi dönemde yerine getirilen ve meşru olmayan adakların yapılmaması gerektiğini beyan ettikten sonra İslâm'a uygun olanlara cevaz vermiştir. O, adağın dinî bir vecibe olmadığını kesin bir dil ile ifade ettikten sonra geleneksel yapı içerisinde sürdürülen meşru nezirlere engel olmamıştır. Özellikle namaz kılmak, oruç tutmak, hac yapmak, kurban kesmek, itikafa girmek, köle azat etmek gibi adaklara cevaz vermiştir. Adak örnekleri incelendiğinde her biri İslâm dini için ayrı bir önemi olan ibadetlerle icra edilmiş; dinî kurallara aykırılık söz konusu olmamıştır. Adak adandıktan sonra yapılmadığı takdirde ise kefâret gündeme gelmiştir. Zira adak adama dinî açıdan belirli bir mesuliyet ve sorumluluğu barındırdığından istismar edilmesi belirli müeyyideler ile engellenmiştir. Böyle bir gerekçenin olmasında en büyük pay yapılan işlemlerde Allah'ın rızasının gözetilmesidir. Hz. Peygamber bütün işlerde olduğu gibi adak hususunda da aşırılıklara gidilmemesi gerektiğine dikkat çekmiş, mutedil olunması gerektiğini söylemiş, amel ve işlerin salih amel sorumluluğuyla yapılmasına işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Câhiliye, Hz. Peygamber, Adak, Adak geleneği.

Giriş

Tehlike ve felaketler karşısında birçok insan doğa üstü bir kurtarıcı ve ilâhî bir yardıma başvurma eğilimindedir. Bu tür durumlar insanın aciz olduğu ve çaresiz kaldığı zaman dilimidir.¹ Yaşanılan tehlikelerden kurtulma vesilesi arayan insanlar farklı yollara başvurarak sıkıntılarını gidermeye çalışırlar. Bu tür durumlarda ilkel ve medeni insanlar dua ve adaklar yoluyla tanrı, ruh, cin ve Allah veya Allah katında tasarrufta bulunan kimselere başvurma ihtiyacı hissederler.² Bu maksatla talepleri için değişik vasıtalar kullanıp, yaşamış oldukları sıkıntıları çözmeye çalışırlar.

İslâm öncesi dönem kendine mahsus bir geleneksel yapıya sahiptir. Bu zaman diliminde birbirinden farklı birçok adet ve alışkanlık yer almaktaydı. Câhiliye devrindeki adetlerin bir kısmı İslâm'ın gelmesi ile kaldırılmış, bir kısmı ise bazı değişikliklerle tekamüle tabi olmuştur. Bu devirde inanç ve zihniyet olarak gayri İslâmî bir anlayış hâkim olduğu için gelenekler bu duruma göre şekillenmişti.

Çalışmamıza konu olan “*Adak*” İslâm öncesi dönemin geleneksel hayatı içerisinde yer alan bir adetti. Bu uygulamaya farklı gerekçeler için başvurulur, çareler aranırdı. Câhiliye döneminin dinî hayatı içerisinde yer alan bu adet için kurban başta olmak üzere değişik davranış şekilleri yer almaktaydı. İnsanlar adak aracılığıyla bazı meselelerin çözüleceğine veya gelecekle ilgili bazı dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlardı. İslâm öncesi dönemde putlara adaklar adama, kurban kesme, oruç tutma, aç susuz kalınma, yeminlerde bulunma, eğlenmeme gibi farklı adak türleri yer almaktaydı.

Adak geleneği Câhiliye devrinde farklı şekillerde tezahür etse de İslâm o dönem içerisinde yer alan adakları belirli bir düzen içerisinde değerlendirmiş, dine aykırı olanları yasaklamış, makul olanlara ise onay vermiştir. Hz. Peygamber her ne kadar adak adamanın Allah'ı kaderi üzerinde bir etkiye sahip olmadığını ifade etse³ de makul adaklara müsaade etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) insanların farklı gerekçelerle

¹ Ali Fidan, "Afet, Din ve Toplum", *Afet Sosyolojisi*, ed. İslam Can (Konya: Çizgi Yayınevi, 2020), 235.

² Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 87.

³ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccâc, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992), “Nezr”, 5.

başvurduğu adakları yapma hususunda bir engelleme ortaya koymamıştır.

Adak geleneğini incelediğimiz çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslâm öncesi dönemde adak ile ilgili uygulamalar; ikinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'de bahse konu olan ayetlerle Hz. Peygamber'in adak uygulamaları yer almaktadır. Makalemizi oluştururken konu ile ilgili olarak İslâm öncesini ele alan bazı kaynaklardan istifade ettik.⁴ Hz. Peygamber dönemi ile alakalı ise ilk dönem İslâm tarihi kaynakları başta olmak üzere⁵ hadis⁶ ve tefsir⁷ kitapların ilgili yerlerine müracaatta bulunduk. Son olarak konu ile alakalı olarak günümüzde yapılan bazı çalışmalardan⁸ yararlandık. Çalışmamızın hacimli olmaması için sınırlı sayıda örnekle iktifa ettik.

1. İslâm'dan Önce Adak Uygulamaları

Câhiliye döneminde adak yaygın bir adetti. İnsanlar değişik gerekçeler için adağa başvururlardı. Adak o dönem içerisinde dinî bir ritüel⁹ ve tapınma¹⁰ şekli olarak görülmekteydi. Adağın bu denli önemli kabul edilmesi ve değer verilmesi Hz. İbrahim'den (s.a.v.) itibaren devam eden geleneğin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.¹¹ Bu dönemde

⁴ Ebû'l-Meâlî Cemalüddîn Mahmûd Şükri b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulugü'l-ereb fi ma'rifeti ahoâli'l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet el-Eseri (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.); Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: B.y. 1993).

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk. *Sîret-i İbn İshâk*, thk. Ahmed Ferid Mecdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004); Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.); İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990).

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sahîhü'l-Buhârî*, fihrist. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992); Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*, fihrist. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992).

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006).

⁸ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996); Harun Öğmüs, *Câhiliyye Döneminde Araplar Cahiliyye Şiirine Göre İslâm Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013).

⁹ Johs Pedersen, "Nezir", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/241.

¹⁰ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 55.

¹¹ "Sonra kalan hac fillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler". el-Hac, 22/29; Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye*, 231.

adıklar için kurban başta olmak üzere farklı adak türleri de yer almaktaydı. Bunlar çocuğu kurban etmek, çocuğu olmayan bir kadınının erkek çocuğu olduğunda mabede adak olarak vermek, hasta olan çocuk iyileştiğinde hums olarak nezretmek, her türlü kaza ve beladan kurtulmak için adak adamak, oruç tutmak, yemin etmek, saç kazıtmak, Kâbe'ye yalın ayak-yaya olarak gitmek, Mescid-i Haram'da itikafa girmek, düşmandan intikam alıncaya kadar koku sürünmemek, eğlencelere katılmamak, şarap içmemek, kuraklık zamanında yağmur yağana kadar yağ, süt ve et yememek, yıkanmamak, cinsî münasebette bulunmamak, arzu edilen bir şey olduğunda adak adamak, saçları taramamak, güneş altında kalmak gibi uygulamalar İslâm öncesi dönemde örnekleri görülen adaklardır.¹²

Adak çeşitlerine bakıldığında insanın en kıymetli varlığı olan evladı başta olmak üzere hayatını idame ettirmek için gıdalanmamaya kadar farklı birçok husus yer almıştır. İnsanlar dua, dilek, talep, beklentilerin yanında umut etmedikleri bir durumla karşılaşmamak için adağa başvurmuşlardır. Adak çeşitlerine bakıldığında başlarına gelen müspet ya da menfiliklerin adak sayesinde gerçekleştiği yönünde ciddi bir anlayış hakimdir.

Câhiliye Arapları, ilahlara adakta bulunmayı Allah'ın hoşuna gideceği bir davranış olarak görmekte, ilahların Allah'ın huzurunda adak sahibine şefaatte bulunacağına inanmaktaydı.¹³ İslâm öncesi dönemde insanlar çaresiz ve zor durumda kaldıklarında putlara, cinlere dahi adaklar adayarak yardım talebinde bulunurlardı.¹⁴

Câhiliye döneminde değişik adaklar adanmış, adaklarda birliktelik söz konusu olmamıştır. İslâm öncesi dönemde Yemen hükümdarı (Tübbâ) Ebû Kerib Tübban Esad, Kâbe'yi ilk defa bir örtü ile örtmüştür. Bununla da yetinmeyip kendisine bağlı Cürhümlülerin Kâbe'ye iyi bakmalarını, temiz tutmalarını; oraya kan, leş ve adet gören kadınları yaklaştırmamalarını emretmiş; Kâbe'ye anahtarlı bir kapı yaptırmıştı.

¹² Johs Pedersen, "Nezir", 9/240-241; Vecdi Akyüz, *İbadetlerle İlmihal Serisi II, Oruç, Yemin, Adak ve Kefâret* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 167-168.

¹³ Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Sadet'te İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2/243.

¹⁴ Cemal Anadol, *Tarihten Günümüze Kadar Doğu ve Batı Kültürlerinde Halk İnanışları Büyü: (Sihir, tılsım, cin çarpması)* (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2006), 170.

Burada yapılanları anlatma adına Sübey'a bt. Ehab oğlu Halid b. Abdumena'fa bu durumu şu şekilde bir şiirle dile getirmiştir:

“...Tübban orayı yıkmaya geldi. Ama Kâbe'ye kumaş örtü geçirdi.
Rabbim, onun hükümranlığını yumuşattı. O da adaklarını yerine getirdi.
Yanında bin devesi ile Tübban, Kâbe avlusunda yalınayak dolaşırdı...”¹⁵

Yemen hükümdarının tavrı bu devirde adak adamanın önemli olduğunu göstermiştir.

Câhiliye döneminde dinî bir ritüel olarak kabul edilen adağa fazlaca değer verilir. Müşrikler, Hz. Peygamber ve ona inanları bir mahalleye hapsedtiklerinde Resûlullah'ın (s.a.v.) amcası Ebû Talib yeğenini ölünceye kadar koruyacağını ve ne olursa olsun yalnız bırakmayacağını ifade eden bir şiirinde adağa şu şekilde temas etmiştir:

“...Sabah akşam çevrilip el ve yüz sürdüklerinde Hacer-i Esved'e, İbrahim'in çıplak ayakla bastığı, Yumak kayadaki ayak izine, Safa Merve arasındaki turlara, Bu iki tepe arasındaki suret ve heykellere, Adak adayan, süvari ve yaya, gelip beyti haccedene, karşılıklı su derelerinin birleştiği Arafat'ın tepesine yöneldiklerinde, geceleyn dağın üzerinde duruşlarına ki elleriyle develerinin göğsünü doğrulturlar...”¹⁶

Müşrikler kıymetli eşya ve hediyeleri putlara takdim eder, arta kalanlar ise putların hizmetçilerine verilir. Ka'b b. Mâlik bu hususu bir şiirinde şu şekilde ifade etmiştir: “Lât, Uzzâ ve Vedd'i unutturuyoruz. Boyunlarındaki kılıç ve gerdanlıkları söküyoruz”.¹⁷ Farklı belde ve bölgelerden Mekke'ye gelen insanlar taleplerinin karşılanacağı ümidiyle putlara hediyeler sunmaya azami önem gösterir, onlara hizmet edenleri boş geçmez, hizmetlerinin karşılığı olarak hediyeler verilerdi.

1.1. Adak Yapılan Yerler

İslâm öncesi dönemde adak adamak için bazı özel yerler bulunmaktaydı. Bu maksatla putların bulunduğu yerler tercih edilirdi. Özellikle Hübel putunun olduğu yer adakta bulunanların gittikleri bir mekandı. Adakları ile birlikte Hübel putunun yanına gidilir, adaklar

¹⁵ Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dârü'l-Hicr, 1997), 3/122-127.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/122-123.

¹⁷ Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî, *Divân*, thk. Sâmî Mekkî el-Anî (Bağdat: Mektebetu Nehde, 1966), 237.

yerine getirilirdi.¹⁸ Mekke'ye uzaktan gelen putperestler yanlarında adak olarak getirmiş olduğu eşyaları bazen Kâbe'nin yanında yer alan bir kuyuya atarlardı.¹⁹ Safâ ve Merve tepelerinde yer alan *İsâf* ve *Nâile* putlarının olduğu yerler²⁰ ile Kâbe ve Büvâne putunun olduğu yer adakların yerine getirildiği mekanlardandı.²¹ Ayrıca Uzzâ putunun yanında sunakların sunulduğu *Gabgab* adı verilen bir yerin olduğu ifade edilmiştir.²² Adak dinî bir vecibe olarak görülünce putların olduğu yerler kutsal bir mekân olarak kabul edilmiş, adanan adakların gerçekleşmesi için buralara ayrıca önem verilmiştir.

1.2. Kurbanlar

İslâm öncesi dönemde değişik hayvanlar adak olarak kurban edilmekteydi. Bu dönemde deve ve koyun adakta yaygın olarak kullanılan hayvanlardı. Hayvanlar sahip olduğu özelliklere göre çeşitli şekillerde isimlendirilmekteydi. İlk doğan hayvanların kurban edilmesine *fera*; Recep ayında putlara kurban edilenlere ise *atîre* denirdi.²³ Adak olarak genelde dişi hayvan tercih edilirdi. Bu duruma sebep olarak ise kızların tanrıya kurban edilmesi ve o devirde toplumda ilahların dişi olarak kabul edilmesiydi.²⁴

Bu devirde gelecekte gerçekleşmesi murat edilen bir durum meydana geldiğinde koyun, sığır, deve gibi hayvanlar adak olarak kurban edilirdi. İslâm öncesinde Araplar doğurganlık ve ilahlarına sundukları bazı

¹⁸ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971), 110.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş., 2003), 2/817.

²⁰ İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târîhi'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemir Mehna (Beyrut: Şirketü'l-A'lami li'l-Metbuat, 2010), 1/307; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 94.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/52; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüddâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Abdülazîz Abdülhalik Hilmi (Kahire: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1997), 9/136.

²² Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984), 3/972; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/187; İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı (Kitâb el-Asnâm)*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 33

²³ Kürşat Demirci, "Hayvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/84.

²⁴ Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunda Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü, 2011), 55.

hayvanlara bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi isimler vermişlerdi.²⁵ Farklı isimlerle adlandırılan hayvanlar adanırdı. Câhiliye döneminde yer alan bu uygulama Kur'ân-ı Kerim tarafından reddedilmiştir.²⁶

Deve, koyun dışında başka hayvanlar da adak olarak kurban edilirdi. Bu devirde kıymet olarak ceylanlar koyunlara göre daha az değerliydi. Bu nedenle bazen koyun yerine avlanan ceylanlar adak olarak putlara sunulur, ilahlarını aldatır ve "Bir taş parçası öyle şeylerin farkına varmaz" derlerdi.²⁷ Adakla ilgili başvurdukları hilelerden biri de şu şekildeydi: "Koyunlarım şu sayıya ulaşırsa bir koyun kesip fakirlere dağıtacağım" diyerek şartlı adakta bulunurlardı. Şartlar yerine gelince koyun kesmeye gönülleri rıza göstermez onun yerine avladıkları ceylan veya onun benzeri bir hayvanı adak olarak keserlerdi.²⁸

1.3. Kâbe'ye Adanan Adaklar

Câhiliye döneminde Kâbe'ye yürüyerek gitmek şeklinde adaklar adanmaktaydı. Resûlullah (s.a.v.) adet olduğu üzere birinin oğullarının omuzlarına tutunarak yürüdüğünü görmüş, davranışının nedenini sormuş, binit kullanmadan yürüyerek Kâbe'ye gitmek için adağı gereği bu

²⁵ İshak Yazıcı, "Bahîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/487.

Bahîre: Dişi devenin beş batın doğum yaptıktan sonra beşinci doğan deve erkek olursa kulağı kesilip salverilen deveye denirdi. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/203-205; Yazıcı, "Bahîre", 4/487.

Sâibe: İslâm öncesi dönemde Araplar hastalıktan şifa bulmak, yolculuktan selamete dönmek, savaşta galip gelmek, bir nimete şükretmek gayesiyle putlara adak adar, salverirlerdi. Salverilen hayvanın sağılması, tüyünün kırılması, sırtına binilmesi ve yük yüklenmesi yasaklanır, bu durumda olan bir hayvanın sütünden kendi yavruları ve yolcular istifade edilen hayvana denir. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/205; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 126; Muhammed Aruçi, "Sâibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/542.

Vasîle: Arka arkaya on dişi yavru doğuran deve, altı veya yedi doğum yapan koyun, ilahlara adanır ve yalnızca belirli kimselerin istifade ettiği hayvana verilen isimdir. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/206; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 126; Casim Avcı, "Vasîle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/550. Hâmî: Sulbünden fazlaca döl alınan ve yaşlanmış erkek deve olup putlara adanarak serbest bırakılır, ölünceye kadar istifade edilmeyen deveye denir. Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 3/36-40; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/206; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 126; Muhammed Eroğlu, "Hâmî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/457;

²⁶ "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kafirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz". el-Maide, 5/103.

²⁷ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 99.

²⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/202; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 317.

şekilde yürümek zorunda olduğu cevabını alınca, “Allah, bu zatın kendi nefesine azap etmesine muhtaç değildir” şeklinde beyanla bu zâtın binit yoluyla Kâbe’ye gitmesinin gerekli olduğunu söylemiştir.²⁹

Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gelerek:

“Ey Allah’ın Resûlü! dedim: Kız kardeşim Kâbe’ye yalınayak ve başı çıplak olarak gitmeyi nezretti’. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Kız kardeşinin kendine zulmetmesiyle Allah ona sevap yazacak değildir. Bir binite binsin, başını örtsün ve üç gün oruç tutsun’ dedi”.³⁰

Resulullah (s.a.v.) birbirlerine bağlı olarak Kâbe yolunda yürüyen iki adam gördü. Onlara: “Niye böyle bağlandınız” dedi. Onlar, “Yâ Resûlullah! Biz Kâbe’ye birbirimize bağlı bir şekilde yürüyerek gitmek için adakta bulunduk” dediler. Resulullah (s.a.v.), “Bu adak değildir” buyurdu ve onların iplerini kesti. “Adak ancak Allah rızasını kazanmak için yapılan ibadetlerde olur” dedi.³¹

Konu ile ilgili farklı bir örnek ise şu şekildedir:

“Resûlullah (s.a.v.) bir adamı başka bir adamın boynuna ip takıp götürürken gördü ve o ipi kopardı. Boynunda ip olan adam bu yapılan işin kendi adağı olduğunu bildirdi. Kâbe’yi tavaf eden birinin boynuna ip takılı olduğu halde tavaf yaptığını görünce, boynundaki ipi kesmiş, normal bir biçimde tavaf yapması gerektiğini belirtmiştir.”³²

Örneklerde görüldüğü üzere Câhiliye’de insanlar Kâbe’ye gitmeyi adarken aynı zamanda kendilerine zorlu ve meşakkatli bir yolculuğu da seçerlerdi. Onlar adaklarını yerine getirirken sıkıntı ve eziyet çekmeyi adaklarının bir parçası olarak görüp, ona uymaya çalışmışlardı.

1.4. Çocukların Adak Yapılması

Câhiliye’de köle, esir ve çocukların adak olarak kurban edilmesi yönünde rivayetler yer almaktadır.³³ Bu duruma neden olarak ise insanların başlarına gelen bir takım felaket ve musibetlerden kurtulacağına dair inanç ile gelecekte murat edilen bir şeyin

²⁹ Buhârî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 31; Müslim, “Nezr”, 9, 10.

³⁰ Müslim, “Nezr”, 9, 10; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâ’it-Türasi’l-Arabi, ts.), “Kefâret”, 20.

³¹ Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 9/386.

³² Buhârî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 28; Ebû Dâvûd, “Eymân ve Nüzûr”, 23.

³³ İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, 70; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 112.

gerçekleşmesine dair düşüncedir.³⁴ Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in oğlunu adak olarak kurban etme düşüncesi bu hususa örnektir. Abdülmuttalib, gördüğü bir rüya üzerine kapalı olan zezem kuyusunu bulmuş, kabilesinden taltif beklerken rencide edilmiş, yapmış olduğu iş önemsiz görülmüştü. O tarihlerde tek oğlu olan Abdülmuttalib savunmasız bir halde kaldığı için şayet on erkek çocuğu olursa birini adak olarak kurban edeceğini nezretmişti. Abdülmuttalib'in on erkek çocuğu olunca kura çekti. Çektiği kura neticesinde küçük oğlu Abdullah'ı kurban etmeye karar verdi. Ancak başta kendi kızları olmak üzere Kureyş bu adağını gerçekleştirilmesine karşı çıktılar. O, böyle bir şey yaparsa bunun kötü bir adet olarak kalacağından endişe ettiler. Yaşanan tartışmalar neticesinde kadın bir arrâfın hakemliği sayesinde mesele çözüldü.³⁵ Abdülmuttalib'in bu şekilde karar vermesinde daha önceden benzer adak örneklerinin olduğu sonucu anlaşılabilirliği gibi o dönemim toplumsal yapısı dikkate alındığında insanların yaşamış oldukları zorlu süreçleri aşmada değerli, kendilerinden bir parça olan evlatlarını kurban etmeleri adığa gösterilen ehemmiyet ve önemi ortaya koymaktadır.

Özellikle kutsal mekanlara hizmet edilmesi dikkat çekicidir. İslâm öncesi dönemde bazı kimseler evlatlarını Kâbe hizmeti için adarlardı.³⁶ Uzun yıllar çocuğu olmayan Cürhümlü bir kadın şayet bir erkek evladı olursa onu Kâbe hizmeti için adayacağını duyurdu. Erkek evladı doğunca Kâbe hizmeti için adadı. Bu hususu şu beyitle dile getirdi:

"Ey Allah'ım, erkek çocuklarımdan birisini yüce Mekke'ye bir adak yaptım. Yeminimi yerine getirdiğim için beni mübarek kıl. Ve onu benim şerefimle yaptıklarının en iyisi yap".³⁷

Kadının yıllarca süren evlat hasreti, çocuğu olunca bir nevi şükür ifadesi olarak onu Kâbe hizmetine sunması ve yapmış olduğu işten hayır murat etmesi adığındaki etkili unsurlardandır.

İslam öncesi dönemde *hums* yoluyla çocuklar adak olarak adanırdı. Bir çocuk hastalandığında annesi tarafından iyileşmesi durumunda *hums*

³⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/191-193, 198-199.

³⁵ İbn İshâk, *Sîret*, 85-92; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/160-163; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/71-72; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1969), 311.

³⁶ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 112.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/125; M. J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, der. Ali Aksu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 84.

olarak nezredilirdi.³⁸ Rivayete göre Mansur b. İkrime ile Selmâ bt. Dabîa evlenmişlerdi. Bu evlilikten Hevâzin adında bir çocukları doğdu. Çocuk hastalandı. Çocuğun annesi Selmâ şayet oğlu hastalıktan kurtulursa onu Kureyş dini ve Kureyş adeti üzere ahmesî yapacağını adadı. Belli bir zaman sonra çocuğu iyileşti. Bunun üzerine annesi onu ahmesî yaptı.³⁹ Çocuk adak adama geleneği bu zaman diliminde görülen bir adak türüdür. Aileler yaşamış oldukları çaresizliklerden kurtulma veya onlara daha iyi bir gelecek sunma adına bu yola başvurdukları görülmektedir.

Bu dönemde yaygın adaklardan bir de çocukların Yahudilerin hizmetine verilerek onların dinlerine göre yetiştirilmeleri idi. Buna sebep olarak ise Yahudilerin ilim ehli olarak görülmeleri idi.⁴⁰ Câhiliye devrinde çocuğu olmayan bazı Medineliler, şayet Allah onlara bir çocuk verirse Yahudi terbiyesi üzerine yetiştirip büyüteceklerine dair adakta bulunurlardı. İhanetleri nedeniyle Medine'den ayrılmak zorunda kalan Nadîroğulları yanlarında bu durumda olan çocukları götürmek istemiş ancak aileleri buna engel olmuştu. Yaşanan gelişmelerin ardından Hz. Peygamber, Yahudileşen çocukların gitmeleri yönünde kanaat ortaya koymuştu. Bu olaydan sonra "*Dinde zorlama yoktur*"⁴¹ ayetinin nazil olduğu ifade edilmiştir.⁴² Yahudilerin ehl-i kitap olması, pagan kültüre göre geleneksel yapıları ve değerlerinin güçlü olması ve müşrikler tarafından çocuklarının gelecekte daha iyi hayata sahip olma düşüncesi bu şekilde bir adak geleneğinin oluşmasında etkili olmuş olabilir.

1.5. Putlara Adanan Adaklar

İslâm öncesi dönemde insanlar putlara tapar, onları kendi ile Allah arasında bir vesile olarak görürlerdi. Dolayısıyla tanrılarından medet ummak ve bir karşılık beklemek için onlara adak adarlardı. Bu dönemde

³⁸ Pedersen, "Nezir", 9/240; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye* 232.

³⁹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l âsâr*, thk. Abdülmelik bin Abdillâh bin Dehiş (B.y.: Mektebetü'l-Esedî, 2004), 1/269.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed es-Süheylî, *Ravzü'l-ünüf fi şerhi Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni'l-Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekil (Kahire: Dârü'n-Nasr, 1967), 4/397-398.

⁴¹ el-Bakara, 2/256

⁴² Ebû Dâvûd, "Cihâd", 126; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/583-584.

Fil vakasından sonra Eberehe'nin ordusunun yenilgiye uğratılmasının ardından Kureyş ve yakınları için kullanılan, kendilerini imtiyazlı gören sınıfa verilen isim. Recep Uslu, "Hums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/364.

Kâbe içindeki ve çevresindeki putların en büyüğü olan Hübel, insanların çokça tazimde bulunduğu bir puttu. Bu putun önünde fal okları çekilirdi. Bunun yanında Araplar yolculuğa çıkma, ticaret, yeni bir işe başlama, evlenme, nesep şüphesini giderme, öldürülenlerin diyetini ödetme vb. başta olmak üzere adak adamak için başvurulan bir puttu.⁴³ Onlara ibadette buldukları gibi adaklar adayarak dileklerinin gerçekleşeceğini inanırlardı. Lât bu manada kendisine adak adanıp kurban kesilen putlardan biridir. Dileklerinin karşılanması için Lât'ın huzuruna gelinir, belirlenen hayvanlar kesilir, oraya ziyarete gelenlere dağıtıldı.⁴⁴ Uzzâ,⁴⁵ Menât,⁴⁶ Menâf putu da adak adan putlardandı.⁴⁷ Putperestliğin hâkim olduğu bir toplumda onlardan medet ummak adına yapılanlar doğaldır. Zira bunlar tanrı olarak görülmekte ve dilek ve dualarının kabulü için adakla dertlerine çareler aranılmaktadır.

1.6. Bir İsteğin Gerçekleşme veya Gerçekleşmemesi için Adanan Adaklar

İslâm öncesi dönemde insanlar bazen arzu ettikleri durum olmayınca kendilerini sınırlandırmak veya cezalandırmak maksadıyla adak adarlardı. Abbas b. Abdülmuttalib küçükken kaybolmuş, annesi, "Eğer onu bulursam Kâbe'yi ipekle kaplayacağım" diye adakta bulunmuş ve oğlunu bulduğunda Kâbe'yi ipekle kaplatmıştır. Bu şekilde Kâbe'yi ilk giydiren⁴⁸ olduğu yönünde rivayet yer almaktadır.

Bazen de anneler çocuklarını İslâm'dan çevirmek için adağa başvurulardı. Mus'ab b. Umeyr Müslüman olduğunda ailesi tarafından

⁴³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/187-188; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/250-253; İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, 36; Ömer Faruk Harman, "Hübel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/444.

⁴⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/228-229; Rene Dussaud, *el-Arab fi Suriyye kable'l-İslâm*, trc. Abdülhamid Devahili (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1959), 112; M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Câhiliye Araplarının İlahları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 77-78.

⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/236; İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, 32.

⁴⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/247; İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, 29-30; Mevlânâ Şiblî Nu'mânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü'n-Nebî*, trc. Yusuf Karaca (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 99.

⁴⁷ Âlûsî, *Buluğü'l-ereb*, 2/201; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/267.

⁴⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 3/163; Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 4/30.

kabul görmedi ve dışlandı. Annesi onu putperestliğe döndürmek için çok çabaladı. Girişimleri sonuçsuz kalınca annesi son bir çare olarak başını açarak güneşe çıkıp: “Sen girdiğin dini terk etmedikçe ben başımı örtmeyeceğim, gölgeye geçmeyeceğim, koku sürmeyeceğim, yemek yemeyecek ve su içmeyeceğim!”⁴⁹ şeklinde adakta bulundu. Annesinin adağına rağmen Mus‘ab b. Umeyr İslâm’ı terk etmedi.

Sa‘d b. Ebû Vakkâs’ın yaşadıkları Mus‘ab b. Umeyr’inkilere benzemektedir. Sa‘d b. Ebû Vakkâs İslâm’a girdiğinde annesi bu durumu kabullenemedi. Evladını kararından vazgeçirmek için ölüm orucuna başladı ve oğluna “Ya dinini terk edersen ya da ben ölünceye kadar bir şey yiyip içmeyeceğim” şeklinde adakta bulundu. Ancak Sa‘d b. Ebû Vakkâs’ın kararlığı annesini nezrinden döndürdü.⁵⁰ Her iki örnekte anneler evlatlarının İslâm’dan vazgeçirmek için ortak sayılabilecek bir metoda başvurarak çocuklarını etkilemeye çalışmışlardı. Ancak annelerin tavrı çocuklarına tesir etmemişti. Bu adak türleri Câhiliye’de özellikle annelerin evlatlarının aldıkları kararları kabul etmeyip beğenmediklerinde böyle bir yola başvurduklarına işaret etmektedir.

Hz. Ömer hicret yolculuğu öncesi Ayyâş b. Ebû Rebîa ve Hişâm b. el-Âs b. Vâil ile buluşacaklarına dair sözleşmişti. Hişâm b. el-Âs b. Vâil’in hicrete çıkacağı fark edilince yakınları tarafından engellendi ve o buluşma yerine gidemedi. Ayyâş b. Ebû Rebîa sözleştikleri yere vardı. Beraber Kubâ köyüne kadar gittiler. Buraya vardıklarında Ayyâş b. Ebû Rebîa’ya annesinin, “Ayyâş geriye dönünceye kadar kendisini hiçbir gölgenin gölgelemeyeceğine ve başına asla yağ değmeyeceğine” dair adakta bulunduğu haberi geldi. O her ne kadar Hz. Ömer tarafından dönmemesi için uyarılsa da bunu dinlemeyip Mekke’ye dönmüş ve orada hapsedilmişti.⁵¹ Örnekte görüldüğü üzere özellikle putperest kadınlar İslâm öncesi dönemde yaygın olan adete başvurarak çocuklarını almış

⁴⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Cabir el-Belâzürî, *Ensâbü’l-‘aşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zirikli (Beyrut: Dâru’l- Fikr, 1997), 9/406.

⁵⁰ “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduğunuzu size haber vereceğim”. el-Ankebut, 29/8; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî = Câmiü’l-beyân an te’vîli ayi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 18/363; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 16/339-340.

⁵¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/205-206.

oldukları kararlardan vazgeçirmek için kendilerini açlığa, susuzluğa ve güneşin altında kalmaya mahkûm etmek suretiyle adak adarlardı. Bu şekilde davranmalarında anne ile çocuk arasında duygusal bağın güçlü olması, annelerin de bu vesileyi kullanarak çocuklarına tesir etmeleri bu tür adakların adanmasında etkili olmuş olabilir.

1.7. İntikam ve Öç Amaçlı Adanan Adaklar

İslâm öncesi dönem karşılıklı savaş ve çatışmaların çokça yaşandığı bir zaman dilimidir. Savaş ve çarpışmalar fazla olunca karşılıklı intikam ve öç de kaçınılmaz olmuştur. İnsanlar fırsatını bulduklarında karşı taraftan intikam almak için adak yoluyla çözüm aramaya çalışırlardı. O kadar ileri giderlerdi ki ölüm döşegindeyken bile ailelerine adakta bulunur ve onları yerine getirmeye mecbur bırakırlardı. Düşmanları olan ve ölmek üzere olan bir zât kendi kabilesine, karşı taraftan elli kişinin öldürülmesini adarsa bu husus o kabile için borç kabul edilir ve yerine getirilirdi.⁵²

Hicretten önce Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri zaman zaman birbirleriyle savaşır ve karşı tarafa ağır kayıplar yaşatırlardı. Bu savaşlardan birinde ölen Evs müttefiklerinden biri öç almak için adadığı adağı Kâ'b b. Zühayr bir şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

"Bir topluluğun iyi hasletleri maktule ulaşıydu senin öcünü almak için kılıçlarını kınlarından sıyranların yaptıkları seni sevindirirdi. Adağını yerine getirmeyenler bunun ayıbıyla rezil ve rüsva olurken, onlar bu savaşı ancak senin adağını yerine getirmek için yaptılar. Çünkü adakların yerine getirilmesi gerekir. Kâ'b'ın kabilesinde adanmış koyun yerine avlanmış ceylan boğazlanmadı. Elli kişiyi öldürmeyi hedefleyenleri bu sayıda hiçbir eksik bırakmadılar!"⁵³

Şiirde görüleceği üzere öç, kin, intikam gibi hasletler canlı tutulur; kabilenin diğer fertlerinin de zihin ve gönüllerinde karşı tarafa karşı nefret hissi oluşturulurdu. Sahip oldukları intikam hissiyatını güçlendirmek için ise şiirlerle zihinler hazır hale getirilirdi.

Bedir'de kervanını kurtaran Ebû Süfyân, müşriklerin mağlubiyeti üzerine şu şekilde bir adakta bulundu: "Muhammed ve arkadaşlarından

⁵² Buhârî, "Eymân", 31; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/195.

⁵³ Habîb b. Evs et-Tâi Ebû Temmam, *Dîvânü'l-Hamâse*, şerh ve nşr. Muhammed Said er-Rafî (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1927), 1/406-407; Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, 318.

intikam alıncaya kadar eşlerle birlikte olmak ve güzel koku sürünmek haram olsun".⁵⁴

Ebû Süfyân'ın hanımı Hind bt. Utbe, Bedir Gazvesi'nde babası Utbe, erkek kardeşi Velid ve amcası Şeybe'yi kaybetmişti. Yakınlarını kaybetmenin vermiş olduğu öç ve intikam duygusu ile Câhiliye karakterinin vermiş olduğu ahlâkla öcünü alıncaya kadar başına yağ sürmeme, ağlamama ve kocasıyla beraber olmamaya dair adakta bulunmuştu.⁵⁵ İnsanlar yaşamış oldukları mağlubiyetten kurtulmak ve kendilerini intikam almaya motive etmek için adağa başvurmuş ve nefret hislerini körüklemişlerdir.

Zaman zaman intikam almak istedikleri insanlar hakkında kafatası ile şarap içeceklerine dair adakta bulunurlardı. Âsım b. Sâbit, Uhud Gazvesi'nde müşriklerden Sülâfe adlı kadının iki oğlunu öldürmüştü. Oğullarının kaybeden anne, "Eğer Âsım'ın başını ele geçirsem kafatası ile şarap içeceğim" şeklinde bir adakta bulunmuştu. Hz. Peygamber tarafından Adal ve Kare kabilelerine gönderilen irşat heyetinde olan Âsım, Lihyanoğulları tarafından kurulan pusuya düşürüldü. Pusuya düşürenler Sülâfe adlı kadının adağını bildikleri için Âsım'ı sağ ele geçirip ona götürmek istemişlerdi. Ancak pusuda yaralanan Âsım müşriklerin eline geçmemiş, önce cesedi arılar tarafından korunmuş, ardından yağın yağmurdan oluşan sel ile bedeni kaybolmuştu.⁵⁶ Câhiliye döneminde adaklarda belirli bir sınır olmadığından insanlar değişik şekillerde adakta bulunurlardı. Sülâfe de yaşamış olduğu acıyı giderme adına bu şekilde adakta bulunmuş, ancak dileği yerine gelmemiştir.

İslâm öncesi dönemde adak hususunda farklı örnekler yer almıştır. Bu zaman diliminde putlara sunulan adaklar başta olmak üzere gayri İslâmî birçok örnek mevcuttur. İnsanlar bu zaman diliminde adaklarına kutsallık atfetmiş, yerine getirilmesi için büyük ehemmiyet göstermişlerdir. Onların adaklar hususunda sergilemiş olduğu çabalarda

⁵⁴ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*. thk. Sa'd Kerim el-Fakî (B.y.: Y.y., ts), 116.

⁵⁵ Vâkîdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 1/124; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/187-188; Cuma Karan, *Bedir Meydan Muharebesi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 155 vd.

⁵⁶ Vâkîdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 1/355-356; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/178-180; Hüseyin b. Muhammed b. Hasen ed-Diyarbekrî, *Târîhü'l-hanîs fî ahvâli enfesi nefis* (Beyrut: Muessetu Şa'ban, ts), 1/454-455; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/107-108; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/3-4.

belirli bir standart olmayıp, pek çok aşırılık yer almıştır. Ayrıca adaklarını yerine getirirken kendilerine eziyet ve işkence etmeleri nezirlerinin daha makbul olacaklarına inandırmıştır.

2. Hz. Peygamber Döneminde Adak

İslâm öncesi dönemde insanlar adağı dinî bir gelenek olarak kabul etmiş; adandıktan sonra yerine getirilmesi dinî bir vecibe olarak değerlendirilmiştir. Adaklar sayesinde taleplerin gerçekleşeceğine inanmışlardır. Hz. Peygamber, Câhiliye'de yer alan birçok gelenekte olduğu gibi adak hususunda temel olabilecek bazı değişiklikler yapmıştır. İslâm'a aykırı olanlar reddedilmiş, uygun olanlar ise devam ettirilmiştir. Resûlullah (s.a.v.) adak adamanın zorunlu olmadığını dile getirmiş, adağın herhangi bir şeyin olup olmamasına etki etmediğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber, Müslümanlara adak adamamalarını söylemiş, nezrin Allah'ın takdir ettiği hükmü etkilemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁷ Ancak meşru olarak adanan adakların yerine getirilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁵⁸ O, bu hususta: "Ancak Allah'a itaat konusunda adak adanabilir" buyurmuş⁵⁹, aksi halde yapılanların doğru olmadığını beyan etmiştir.

Adak adama ile ilgili olarak Hz. Peygamber tarafından iki rivayet serdedilmiştir. Görüşlerden biri adak adamanın gerekli olmadığı, bir diğeri ise adanan adakların makul olduğu müddetçe yerine getirilmesinin uygun bulunduğu yönündedir. Görüşlerden birincisi olan adak adamanın gerekli olmadığı ile ilgili olarak hadis kaynaklarında şu şekilde rivayetler yer almaktadır. "Nezir, âdemoğluna, Allah'ın kendisine takdir etmediği hiçbir şeyi yakınlaştırmaz. Ancak nezir, kadere muvafık olur. Nezir sayesinde, cimrinin kendi arzusu ile çıkarmak istemediği, cimriden çıkarılır."⁶⁰ Başka bir rivayette ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Adak adamayın, çünkü adak kaderi değiştirmez ancak adak yoluyla cimriden mal çıkarılmış olur."⁶¹

Hz. Peygamber, makul olduğu yani İslâm'a aykırı olmadığı müddetçe adak adamaya karşı çıkmamıştır. Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre,

⁵⁷ Müslim, "Nezr", 7.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Eymân ve Nüzûr" 21; İbn Mâce, "Kefâret" 15.

⁵⁹ Şâmî, *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad*, 9/137.

⁶⁰ Buhârî, "Kader", 6, "Eymân" 26; Müslim, "Eymân" 7; Ebû Dâvûd; Eymân 26.

⁶¹ Ebû Dâvûd, "Eymân ve Nüzûr" 21; İbn Mâce, "Kefâret" 15.

“Kim Allah’a itaat edeceğine dair adakta bulunursa, sözünü yerine getirip Allah’a itaat etsin. Kim de Allah’a isyan konusunda adakta bulunursa, adağını yerine getirmesin ve Allah’a isyan etmesin”⁶² buyurmuştur. Başka bir rivayette ise “Nezir, âdemoğluna, Allah’ın kendisine takdir etmediği hiçbir şeyi yakınlaştırmaz. Ancak nezir, kadere muvafık olur. Nezir sayesinde, cimrinin kendi arzusu ile çıkarmak istemediği, cimriden çıkarılır”⁶³ buyurmaktadır.

Hadislere bakıldığında adakla ilgili menfi ve müspet yönde görüşler yer almış ancak sahâbenin talep ve istekleri doğrultusunda makul olan adaklara cevaz çıkmıştır.

İslâm’a göre, yapılan adak şirk ve Allah’a isyan niteliği taşıyorsa, icra edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber, Büvâne denilen yerde adakların ifasına izin vermiştir.⁶⁴ Bir hadisinde Resûlullah (s.a.v.), “Allah’a isyan olabilecek yerlerde ve kişinin elinde olmayan sahibi olmadığı şeylerde adak adanmaz.” buyurarak bu hususta temel ilkeyi ortaya koymuştur.⁶⁵ İslâm’da da haram kılınan şeylerden adak olmaz. Bu tür adaklar, Allah’a isyan ifadesi taşımakta olup, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

Adak ile alakalı Hz. Peygamber’in uygulamalarına geçmeden önce Kur’ân’da yer alan ayetlere değinelim. Zira bu gelenek İslâm öncesi dönemde diğer dinlerde yer almış, farklı şekillerde uygulanmıştır.

“Allah, yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı kesinlikle bilmektedir. Buna göre davranın da haksızlıktan kaçının. Unutmayın ki, zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur”⁶⁶, “Ye, iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini göreceksin: «Ben Rahmân’a susma orucu adamıştım. O bakımdan bugün hiç kimseyle konuşmayacağım» diye işaret et”⁶⁷, “Sonra gerekli temizlikleri yaparak kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atîk’i tavaf etsinler!”⁶⁸

Ayetlerde İslâm öncesinde yer alan adaklara işaret edilmiş, değişik gayeler için adak uygulamalarının yer aldığı görülmüştür.

⁶² Ebû Dâvûd, “Eymân ve Nüzûr” 21; İbn Mâce, “Kefâret” 15.

⁶³ Buhârî, “Kader”, 6; Müslim, “Nezr”, 5.

⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/52; Şâmî, *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad*, 9/136.

⁶⁵ Müslim, “Nezr”, 3; İbn Mâce, “Kefâret”, 16.

⁶⁶ el-Bakara, 2/270.

⁶⁷ Meryem, 19/26.

⁶⁸ el-Hac, 22/29.

Hız. Peygamber adak konusunda aşırılığa kaçılmaması gerektiğini söylemiş, insanların içinde buldukları psikolojik durumlarını dikkate alarak makul davranmalarını istemiştir. Ubeydullah b. Kâ'b:

"Babamı şöyle konuşurken işittim. 'Ey Allah'ın Resûlü! Allah beni doğruluğumdan dolayı kurtardı, tevben de kabul edildi. Bu yüzden malımın tamamını Allah yolunda sadaka vermek istiyorum' deyince, Rasûlullah (s.a.v.): 'Malının bir kısmını kendine tut, böylesi senin için daha hayırlıdır' buyurdu. Bunun üzerine ben: 'O halde Hayber'deki hissemi kendime bırakıyorum' dedim".⁶⁹

Hız. Peygamber sahâbenin içinde olduğu psikolojik durumu da dikkate alarak sahip olduğu servetinin tamamını harcamalarına müsaade etmemiş, İslâm'ın diğer uygulamalarında olduğu gibi mutedil davranmalarını tavsiye etmiştir.

Hız. Peygamber'in develerinden biri çalınmıştı. Resûlullah (s.a.v.): "Allah onu bana geri verirse Aziz ve Celil olan Rabbime şükredeceğim" dedi. Deve, Müslüman bir kadın tarafından Hız. Peygamber'e getirildi. Resûlullah (s.a.v.) deveyi görünce: "Allah'a hamd olsun" dedi. Sahâbîler bu durum karşısında Hız. Peygamber'in namaz kılmasını ya da oruç tutmasını umuyorlardı. Sonra onun unuttuğunu düşünerek: "'Ey Allah'ın Elçisi! Sen Allah onu hana geri verirse izzet ve celal sahibi Rabbime şükredeceğim, demiştin' dediler. Hız. Peygamber de 'Ben Allah'a hamdolsun demedim mi?' dedi".⁷⁰ Hız. Peygamber, devesinin bulunması halinde şükredeceğini ifade etmiş, onun tavrı sahâbe tarafından farklı anlaşılmış ancak o, niyetini ifade edince ashâbı talep ve istekler karşısında ille de adak adanmayacağını anlamıştır. O dönemde insanlar çaresiz durumda kalınca adak adamayı adet olarak benimsediklerinden Resûlullah'tan (s.a.v.) böyle bir davranış beklemişlerdi.

2.1. Hız. Peygamber Döneminde Adak Örnekleri

Hız. Peygamber her ne kadar söz ve uygulamaları ile adak hususunda teşvik edici olmasa da insanlar gelenek olarak alışageldikleri bu uygulamayı İslâmî form ile devam ettirmişlerdir. Resûlullah (s.a.v.) döneminde farklı gerekçelerle adak uygulaması yer almış, sonraki

⁶⁹ Müslim, "Tevbe" 9; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sünenü't-Tirmizî*, fihrist. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992), "Tefsîrül Kur'ân", 10.

⁷⁰ Şâmî, *Sübülül-hüdâ ve'r-reşâd*, 9/134.

dönemlere tevarüs edecek şekilde sürdürülmüştür. Özellikle kurban başta olmak namaz, oruç, hac gibi ibadetler adağa konu olmakla birlikte farklı örnekler de bu dönemde yer almıştır.

2.2. Namaz Olarak Adanan Adaklar

Kudüs'te namaz kılmak sahâbîlerin adaklarında önemli bir konu olmuştur. Oranın Mekke'ye olan uzaklığıyla yolculuğun meşakkat ve zorluğu dikkate alındığında yerine getirilmesi gereken zor adaklardan biridir. Kudüs'te namaz adağı ile ilgili rivayetler şu şekildedir:

Bir adam Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygamber'e geldi ve ona: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben, Allah Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara Mekke'yi fethetmeyi nasip ederse Kudüs'te namaz kılmayı adanmıştım. Burada da Şam halkından biriyle tanıştım, onunla dost olduk dedi. Hz. Peygamber: 'Burada namaz kıl!' buyurdu. Adam üç defa sözünü tekrarladı. Her defasında Hz. Peygamber, 'Burada namaz kıl' diyordu. Dördüncüsünde: 'Git, orada namaz kıl, Muhammed'i hak ile gönderene yemin olsun ki; burada kıldığın namaz Kudüs'te kılacağın namazların hepsine bedeldir', buyurdu".⁷¹

Mekke'nin fethi Müslümanlar için önemli bir hadisedir. Kudüs'te namaz kılmayı adayan bu sahâbî, muhtemelen Mekke'den hicret etmek zorunda kalan ve doğup büyüdüğü yerin özlemi içinde yaşayanlardan biridir. Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethini çok arzulamış, bunun için adak adanmış, fetih gerçekleşince Resûlullah (s.a.v.) ile aralarında bu diyalog gerçekleşmiştir.

Namaz ile ilgili bir başka adak ise şu şekildedir:

"Hastalanan bir kadın şu şekilde bir adakta bulunmuştu. 'Allah Teâla, bana şifa verirse, buradan gidip Mescid-i Aksâ'da namaz kılacağım' Sonra kadın iyileşti ve hemen yol hazırlığına başladı. Hz. Meymûne'ye gelip adağını anlattı. Kadını dinleyen Hz. Meymûne, ona: 'Hele otur, hazırladığınla (burada Medine'de) kal. Resûlullah'ın (s.a.v.) mescidinde namaz kıl. Zira ben onun şöyle söylediğini işittim: 'Şu mescidimde kılınan bir namaz, Kâbe Mescidi hariç bütün mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır'".⁷²

⁷¹ Ebû Dâvûd, "Eymân" 24; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 9/135.

⁷² Müslim, "Hac", 51.

Örneklere bakıldığında hem mesafe hem de yolculuğun meşakkat ve zorlukları dikkate alındığında o dönemin şartları için yapılması zor olan adaklardan biridir. Gerek Hz. Peygamber gerekse eşi Hz. Meymûne Kudüs'te namaz kılmayı adayanları usulünce uyarmış ve gerekenleri söylemişlerdir. Ancak birinci örnekteki sahâbî nezrini gerçekleştirmek için ısrar edince onay verilmiş, kadın ise Hz. Meymûne tarafından ikna edilerek adağı Medine'de gerçekleştirilmiştir.

2.3. Oruç Olarak Adanan Adaklar

İslâm'ın şartlarından bir olan oruç, Müslümanlar tarafından adakta tercih edilen ibadetlerden birisi olmuştur. Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hastalanmışlardı. Onların ziyaretine gelenler Hz. Ali'ye çocukların iyileşmeleri için bir adakta bulunmasını istediler. Hz. Ali, çocukları iyileşirse üç gün oruç tutacağına dair adakta bulundu. Eşi Hz. Fâtıma da kocası gibi adakta bulundu. Belli bir zaman sonra çocuklar iyileşince her ikisi adanmış oldukları üç günlük orucu tuttular.⁷³

Abdullah b. Ömer'e, önceden belirttiği bir günde oruç tutmaya adayan bir kimsenin, adadığı günün, Kurban veya Ramazan bayramlarına rastladığı takdirde, adağını yerine getirip getirmeyeceği hususunda bir soru sorulmuştu. İbn Ömer soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Resûlullah (s.a.v.) da sizin için güzel örnek vardır. O ne Kurban ne de Ramazan bayramlarında oruç tutmamıştır. Üstelik o günlerde oruç tutmayı uygun da görmemiştir.’ Soru sahibi sorusunu tekrar edince, İbn Ömer: ‘Resûlullah (s.a.v.) adağa uymayı emretmiştir, iki bayram gününde oruç tutmayı da nehyetmiştir’ demiştir.”⁷⁴

Ölen insanlar oruç adayıp tutmaya ömürleri elvermemişse yakınları tarafından adakları yerine getirilirdi. Bu maksatla annesi vefat eden biri Resulullah'a (s.a.v.) gelerek:

“Annem vefat etti, üzerinde de adak orucu borcu var, buna mukabil oruç tutabilir miyim?’ dedi. Resûlullah (s.a.v.): ‘Annen üzerinde borç olsaydı da sen ödeyiverseydin, bu borç onun yerine ödenmiş olur muydu?’ diye sordu. Kadın: ‘Evet!’ deyince, Resûlullah (s.a.v.): ‘Öyleyse annene bedel oruç tut!’ buyurdu.”⁷⁵

⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/293-294.

⁷⁴ Buhârî, “Eymân”, 32, “Savm”, 67; Müslim, “Siyâm” 142.

⁷⁵ Buhârî, “Savm”, 42; Müslim, “Savm”, 156.

Ölen birinin oruç adağını yerine getirme ile ilgili başka bir rivayette ise bir kadın bir ay oruç tutmayı adanmış, orucunu tutamadan da ölmüştü. Kız kardeşi bu durumu Resûlullah'a (s.a.v.) gelip sordu. Resûlullah (s.a.v.) onun yerine kendisinin (üç gün oruç) tutmasını emretti.⁷⁶ Oruç ibadeti sahâbîler tarafından tercih edilen adak türlerinden biridir. Onlar yaşamış oldukları sıkıntıları çözme veya yakınları adına bu adağa başvurmuşlar, onlar vefat etmiş olsalar dahi adak borçları yakınları tarafından gerçekleştirilmiştir.

2.4. Hac Olarak Adanan Adaklar

Hz. Peygamber döneminde adanan adaklardan biri de hac ibadeti ve hac yolculuğuydu. Ukbe b. Âmir'in kız kardeşi, yürüyerek hac yapmayı nezretmişti. Ukbe onun bu işi yaya olarak yapamayacağını Resûlullah'a (s.a.v.) söyledi. Hz. Peygamber:

"Allah'ın, kız kardeşinin yayan yürümesine ihtiyacı yoktur. Binit kullansın ve bir deve kurban etsin!" Başka bir rivayette ise: "Allah, kız kardeşinin Beytullah'a yayan yürümesi sebebiyle bir şey yapacak değildir" buyurmuştur.⁷⁷

İslâm öncesi dönemde adak adayanların kendilerine eziyet etmesi yaygındı. Buna nedeni belki de eziyet ve meşakkat fazla olursa adağın gerçekleşmesine olan inanç veya bir teşekkürdü. Ancak hadiste de ifade edildiği üzere insanın kendine eziyet etmesi ve zahmet vermesi uygun görülmemiştir.

2.5. Kurban Olarak Adanan Adaklar

Kurban kesmek İslâm öncesi dönemde yaygın olan bir adak olup, bu adak türü Hz. Peygamber döneminde de devam etmiştir. Bir gün bir adam (Kerdem b. Süfyân es-Sekâfî) Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek Büvâne adında bir yerde deve kesmeyi adadığını söyledi. Resûlullah (s.a.v.):

"Orada Cahiliye'de tapılan putlardan birisi var mıydı?" dedi. 'Hayır' dediler. 'Orası müşriklerin bayram merasimi yaptıkları yerlerden birisi miydi?' dedi. 'Hayır' dediler. Hz. Peygamber, 'O zaman adağını yerine getir, zira Allah'ın yasakladığı ve insanın elinde olmayan şeylerde adak geçersizdir, yerine getirilmez' dedi."⁷⁸

⁷⁶ Buhârî, "Eymân ve Nüzûr", 30; Ebû Dâvûd, "Eymân", 26.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Eymân", 19, 23; Tirmizî, "Eymân", 12, 17.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/52; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 9/136.

Kurban kesme adağı İslâm öncesi dönemde putların yanında yapılmakta ve onlara tazim olarak gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca bu dönemde belirli mekanlar putlara sunak yerleriydi. Resûlullah (s.a.v.) kendisine soru soran sahâbîye putperestliği çağrıştırmadığı müddetçe kurban kesmesinin uygun olacağını belirtmiş, zihinlerde şek ve şüpheyeye yol açacak durum ve davranışlardan uzak durulması gerektiğine dikkat çekmiş, adak dahi olsa tüm amellerin Allah rızasına uygun olması gerektiğine işaret etmiştir.

2.6. İtikaf Olarak Adanan Adaklar

İtikaf İslâm öncesi dönemde adanan adaklardandır. Bu adak geleneği Hz. Peygamber döneminde de devam etmiştir. Hz. Ömer, bir gün Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: "Ya Resûlallah! Üzerimde Câhiliye devrinden kalma bir gece itikâf adağı var. Bu konuda ne dersin?" diye sordu. Hz. Peygamber de ona, 'İtikâf yap ve oruç tut!' dedi."⁷⁹ İtikaf olarak adak adama geleneği Resûlullah (s.a.v.) döneminde de devam etmiş, İslâm'a uygun olduğu için bir yasaklama söz konusu olmamıştır.

2.7. Köle Azat Etme Yoluyla Yapılan Adaklar

İslâm öncesi dönemde yer alan bu uygulama Hz. Peygamber döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde önemli hadiseler yaşandığında bazı Müslümanlar imkanları nispetinde köle azat etmeyi adanmışlardır. Haccâc b. İlât, Hayber Gazvesi esnasında Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olduğunu bildirdi. Zengin biri olan Haccâc, Resûlullah'a (s.a.v.):

"Bana izin ver de Mekke'ye gidip karımın yanındaki mallarımı alayım. Eğer karım benim Müslüman olduğumu öğrenirse, mallarımdan hiçbir şey alamam. Ayrıca Mekkeli tüccarların bazısından alacaklarım vardır, onları tahsil etmek istiyorum" dedi. Mekke'ye giderken müşrikler sorarlarsa da Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşabileceğine dair izin aldı. Mekke'ye vardığında müşriklere Hayber'de Resûlullah'ın (s.a.v.) mağlup edildiği ve esir olarak getirilip müşriklere verileceğini haber verdi. Bu arada Haccâc fırsattan istifade borçlarını tahsil etti. Haberi duyan Mekke'de yaşayan Müslümanlar üzüldüler. Bunlardan biri olan Abbas b. Abdülmuttalib'ti. Haberin doğruluğunu teyit etmek isteyen Abbas b. Abdülmuttalib, Haccâc b. İlât ile yalnız görüşmek istedi.

⁷⁹ Buhârî, "İtikâf", 5; Müslim, "Eymân", 7; Ebû Dâvûd, "Eymân", 25.

Gerçeğin farklı olduğunu öğrenince, ‘Allah için on köle azat etmek boynumun borcu olsun’ diye adak adadı.”⁸⁰

Bir diğer örnek ise Hz. Âişe’nin yaşadıklarıdır. Hz. Peygamber, Hz. Âişe’nin yanında bulunan Temîmlî esir bir kadın için, “Bu kadını azat et, çünkü o, İsmâil’in neslindedir” buyurmuştur. Başka bir rivayette ise Hz. Âişe, “Ya Resûlullah, ben İsmâil’in neslinden bir köle azat etmeyi adak adadım”, buyurunca Hz. Peygamber, “Sabret de yarın Benî Anber’in ganimeti gelsin” buyurmuştur. Gelen ganimetler arasında dört köle de yer almaktaydı. Hz. Âişe gelen dört köleyi azat ederek adağını yerine getirmiştir.⁸¹ Köleleri esaretten kurtararak hürriyete kavuşturmak önemlidir. Gerek Abbas b. Abdülmuttalib gerekse Hz. Âişe adaklarında köleleri azat etmeyi adak olarak tercih etmişler ve dilekleri yerine gelince adaklarını icra etmişlerdir.

2.8. Muhtelif Adaklar

Hz. Peygamber döneminde farklı adak örneklerine rastlamaktayız. Müslümanlar yaşadıkları duruma göre değişik adet ve uygulamaları adak olarak adanmışlardı. Siyahî bir cariye, gazvelerden yeni dönen Hz. Peygamber’e gelerek, “Ben, şayet Allah Resûlü, gazvelerden sağ salim bir şekilde dönerse senin yanında def çalacağıma dair Allah’a adak adadım” dedi. Allah Resûlü: “Madem adak adadın o halde adağını yerine getir.” Bu cevap üzerine cariye Hz. Peygamber’in huzurunda def çalarak adağını yerine getirdi.⁸²

Hz. Peygamber insanlara İslâm’ı tebliğ etmeye başlayınca ciddi bir tepki ve direnişle karşı karşıya kaldı. Özellikle bir kesim, sözlü ve fiili olarak Resûlullah’ı (s.a.v.) rahatsız edip eza ve cefada bulundular. O, Medine’ye geldiğinde de bu husus Mekke’deki kadar olmazsa da devam etti. Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde Amr b. Avf oğullarından Ebû Âfek şiirler söyleyerek insanları Resûlullah (s.a.v.) hakkında tahrik ederek düşmanlık edip, onu incitiyordu. Hz. Peygamber aleyhinde çirkin sözler söyleyen bu zât hakkında “Kim beni bu kimseden kurtarır” şeklinde bir

⁸⁰ Şâmî, *Sübülül’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 5/216-219.

⁸¹ Zeynü’l-din Ahmed b. Abdî’l-Latif ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim. Ahmed Naim (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984), 7/462-463.

⁸² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nûbelâ: es-siyerü’l-hulefâ’i’r-râşidîn*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996), 3/75.

açıklamada bulundu. Salim b. Umeyr, “Ya Ebû Âfek'i öldürür ya da bu uğurda ölürüm” diye adakta bulundu. Fırsatını bulup Ebû Âfek'in kaldığı yere gitti ve onu infaz edip adağını yerine getirdi.⁸³ Allah'ın elçisine yönelik saldırıya karşı adak yolu ile de olsa gereken yapılmış, Müslümanları tahkir ve aşağılamanın önüne geçilmiştir.

2.9. Adak Olmayan Örneklerin Terk Edilmesi

Hız. Peygamber İslâm'a uygun olmayan adakların yapılmasını nehyetmiştir. İçerisinde Allah rızası olmayan veya yapıldığı takdirde Allah'a ve İslâm'a karşı herhangi bir faydası olmayan adakların yapılmasını uygun görmemiş, bu şekilde adakta bulunanları ikaz ederek adaklarından vazgeçirmiştir. Hız. Peygamber, hutbede iken (güneş altında) ayakta bekleyen bir adam gördü ve neden böyle beklediğini sordu. Ashâb:

“Bu Ebû İsrâîl'dir, (güneşte) ayakta durup oturmamak, gölgelenmemek, konuşmamak ve oruç tutmak üzere adakta bulunmuştur.’ dediler. Hız. Peygamber de ‘Ona söyleyin, konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın.’ buyurdu.”⁸⁴

Resûlullah (s.a.v.) onu davranışından vazgeçirmiş ve yaptığı adağın doğru olmadığını ifade etmişti. Daha önce de ifade edildiği üzere İslâm öncesi dönemde adaklarda insanın kendisine eziyet etmesi bir gereklilik olarak görülerek benimsenmişti. Ancak bu tür durumlar İslâm'da tercih edilmemiştir.

Medine-Suriye yolunda Gâbe mevkiinde Ebû Zer el-Gıfârî'nin oğlu Zer tarafından otlatılan develere Fezâre kabilesinin başkanı Uyeyne b. Hısn tarafından baskın yapılmış, Zer öldürülmüş, Ebû Zer'ın hanımı Leyla da baskın yapanlar tarafından develerle birlikte götürülmüştü. Uyeyne b. Hısn'ı takip için Gâbe Gazvesi tertip edilmişti. Gazve esnasında çalınan develerden sadece on tanesi kurtarılmış, Ebû Zer el-Gıfârî'nin hanımı da bir yolunu bularak ve Hız. Peygamber'in çalınan develerinden birisine binerek Medine'ye gelmiştir. Düşmandan kurtulan bu kadın Resûlullah'a

⁸³ Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 1/174-175; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/27; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987), 1/138.

⁸⁴ Buhârî, “Eymân ve Nüzûr”, 31; İbn Mâce, “Kefâret”, 21: Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 9/136.

(s.a.v.) gelerek, “Yâ Resûlullah! Ben, eğer Allah beni bu devenin üzerinden kurtarırsa Allah rızası için onu kurban etmeyi adamıştım” demiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz tebessüm ederek şunları söylemiştir: “O deveyi ne kötü cezalandırıyorsun! Allah seni onun üzerine bindiriyor, onunla kurtarıyor, sen ise onu boğazlamak istiyorsun! Allah’a ma’siyet olan bir hususta ve sahip olmadığın bir şeyden adak olmaz. O benim develerimden biridir. Evine dön” dedi.⁸⁵ Hz. Peygamber adanan adağı doğru bulmamış, hanım sahâbîyi uyarmış, bu şekilde adakta bulunmanın yanlış olduğunu beyan etmiştir. Adanan adak mahiyet olarak doğru olmayınca Resûlullah (s.a.v.) tarafından uygun bulunmamış ve keyfiyetinin yanlış olduğu ifade edilmiştir.

2.10. Adak Kefâreti

Adak adama geleneği belirli bir düzen ve şartlarda İslâm geldikten sonra da devam ettirilmiş, sonraki dönemlerdeki adaklara referans olmuştur. İslâm birçok alanda olduğu gibi adak adama geleneğinde belirli mükellefiyet ve sorumluluklar ortaya koymuştur. Bu adetin istismar edilmemesi ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemesi adına bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber adak adamanın ciddi bir iş olduğuna işaret ederek şu şekilde bir beyanda bulunmuştur.

“Öfkeli anda adak yapılmaz, eğer bir kimse böyle bir şey yapar da adağını yerine getirmezse, kefâreti yemin kefâreti gibidir, Allah’a isyan konusunda adak adanmaz, eğer yapılırsa, kefâreti yemin kefâreti gibidir.”⁸⁶ Başka bir rivayette ise, “Kim Allah için, ancak konusu günah olan bir adak adarsa bunun için yemin kefareti versin” buyurmuştur.⁸⁷

Hz. Peygamber Allah rızası gözetilmeden yapılan işlerin insana bir faydasının olmayacağını belirtmiş, karşılığında bir yarar veya fayda umuluyorsa mutlak surette Hak rızası gözetilerek yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Adaklarda kefâret gerektiren bir durum olursa da yemin kefâreti gibi bir karşılığın olduğu ifade edilmiş, yanlış ve hatalı adak

⁸⁵ Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 2/548-549; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/298-299; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbaki b. Yûsuf ez-Zürkanî, *Şerhu ala Mevahibi'l-ledüniyye [bi'l-minahi'l-Muhammediyye]=İşrâku meşâbihi's-Sîreti'n-nebeviyye bi-meczi esrari'l-Mevahibi'l-ledünniyye*, zabatahu ve sahhahahu. Muhammed Abdülaziz el-Halidî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 3/112.

⁸⁶ Müslim, “Nüzûr”, 5; Tirmizî, “Nüzûr ve Eymân”, 6.

⁸⁷ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 9/137.

uygulamalarına bir çözüm sunmak suretiyle bu yolda olanlara bir çıkış yolu sunmuştur.

Sonuç

İslâm öncesi dönem Hz. Peygamber'i ve onun getirmiş olduğu tebliği anlama yönüyle büyük önem arz etmektedir. Câhiliye devrindeki adetler, gelenekler ve sosyal hayat farklı yönleriyle sonraki dönem için önemli tecrübeleri barındırmaktadır. Adak o dönemin toplumsal yapısı içerisinde yer alan bir gelenektir. İnsanlar yaşamış oldukları bazı meselelerin adak yoluyla çözüme kavuşacağına inanıyorlardı. Adak algısı dinî bir ritüel olarak kabul edilmekteydi.

Adak adamak için belirli bir ölçü olmayıp değişik adet ve alışkanlıklar bu iş için uygulanmaktaydı. Bu devirde çocuk, esir ve köle kurban etmek, çocuğu mabede adak olarak vermek, yemin etmek, saç kazıtmak, Kâbe'ye yalın ayak-yaya olarak gitmek, düşmandan intikam alıncaya kadar koku sürünmemek, eğlencelere katılmamak, şarap içmemek, yağmur yağana kadar ağza yağ, süt ve et almamak, yıkanmamak, cinsî münasebette bulunmamak, saçları taramamak, güneş altında kalmak gibi adak örnekleri yer almıştır.

İslâm öncesi dönemde pagan kültür hakimdi. Dolayısıyla putların huzurunda adak adamak meşhurdu. Arzu edilen veya edilmeyen bir iş için putların yanında adaklar adanırdı. Adaklar adanırken ifrat ve tefrite gidilir, adak için belirli bir ölçü yer almazdı.

Hz. Peygamber dönemine tevarüs eden adak geleneği Müslümanlar tarafından da sürdürülmüştür. Hz. Peygamber Müslümanlar tarafından adak olarak adanan bazı uygulamaların yanlış olduğunu beyan etmiş, Allah rızasına uygun olmayanları nehyetmiştir. Özellikle insanların kendilerine eziyet, işkence ve meşakkate götüren davranışları adak olarak adamalarını doğru bulmamış, onlara bu davranışlarından vazgeçmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Resûlullah (s.a.v.) Allah rızasına uygun olacak davranışların adak olarak devam ettirilebileceğini, adak adamanın Allah'ın kaderi üzerinde bir etkiye sahip olmadığını belirtmiştir.

Hz. Peygamber döneminde başta ibadetler olmak üzere namaz, oruç, hac, kurban gibi adak türlerinin yaygın olarak yapıldığını görmekteyiz. Bu uygulamalarda Allah rızası ve İslâm'a uygunluk temel referans olarak kabul edilmiştir. Resûlullah (s.a.v.) İslâm'a uygun olmayan adakların adanması halinde ise yemin kefâreti ile meselenin

çözülebileceğini beyan etmiş, bu şekilde bazı yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir.

Hız. Peygamber insanların nezirlerinin Allah'ın takdiri üzerinde herhangi etkiye sahip olmadıklarını ifade etmiş, Câhiliye'den tevarüs eden adak geleneğinin o devirde olduğu gibi anlaşılmaması gerektiğini beyan etmiştir. Müslümanların adağa bel bağlayarak dilek, temenni ve dualarda bulunmamaları hususunda açıklamalarda bulunmuştur. Nezin özellikle İslâm öncesindeki gibi dinî bir ritüel olarak görülmemesi gerektiğine işaret ederek, adağın insanların davranışları üzerinde menfi ya da müspet anlamda tesiri olmadığına dikkat çekmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi (ed.). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Sadet'te İslâm*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Akyüz, Vecdi. *İbadetlerle İlmihal Serisi II, Oruç, Yemin, Adak ve Kefâret*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemalüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *Buluğü'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*. tsh. Muhammed Behcet el-Eserî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Anadol, Cemal. *Tarihten Günümüze Kadar Doğu ve Batı Kültürlerinde Halk İnanışları Büyü: (Sihir, tılsım, cin çarpması)*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2006.
- Aruçi, Muhammed. "Sâibe" .*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Avcı, Casim. "Vasîle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/550. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. "https://islamansiklopedisi.org.tr/vasîle"
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eshrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l- Fikr, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sahîhü'l-Buhârî*. fihrist. Bedreddin Çetiner. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 10 Cilt. Beyrut: Y.y., 2. Basım, 1993.

- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Basım, 1971.
- Demirci, Kürşat. "Hayvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. "<https://islamansiklopedisi.org.tr/hayvan>"
- Diyarbakırî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen. *Târîhü'l-hamis fî ahvâli enfesi nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Muessetu Şa'ban, ts.
- Dussaud, Rene. *el-Arab fî Suriyye kable'l-İslâm*. trc. Abdülhamid Devahili. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1959.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*. fihrist. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Eroğlu, Muhammed. "Hâmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. "<https://islamansiklopedisi.org.tr/hâmî>"
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş. 2 Cilt. B.y.: Mektebetü'l-Esedî, 2004.
- Fidan, Ali. "Afet, Din ve Toplum". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. Konya: Çizgi Yayınevi, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş., 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "Hübel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. "<https://islamansiklopedisi.org.tr/hübel>"
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 10. Basım, 2013.
- İbn al-Kalbî. *Putlar Kitabı (Kitâb el-Asnâm)*. çev. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzî's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*. thk. Sa'd Kerim el-Fakî. B.y.: Y.y., ts.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk. *Sîret-i İbn İshâk*. thk. Ahmed Ferid Mecdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Dârü'l-Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Maârif, 4. Basım, 1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz vd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî. *Divân*. thk. Sâmî Mekkî el-Anî. Bağdat: Mektebetu Nehde, 1966.
- Karan, Cuma. *Bedir Meydan Muharebesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Kister, M. J. *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*. der. Ali Aksu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha: Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Nu'mânî, Mevlânâ Şiblî. *Son Peygamber Hz. Muhammed Sîretü'n-Nebî*. trc. Yusuf Karaca. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2005.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Pedersen, Johs. "Nezir". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/239. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

- Sarıçam, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Söylemez, M. Mahfuz (ed.). *Cahiliye Araçlarının İlahları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed. *Ravzü'l-ünüf fi şerhi Sireti'n-nebeviyyeti li'bni'l-Hişâm*. thk. Abdurrahman el-Vekil. 7 Cilt. Kahire: Dârü'n-Nasr, 1967.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Abdülazîz Abdülhalik Hilmi. 12 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tefsîrü't-Taberî = Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tan, Zeki. "Kur'ân Öncesi Arap Toplumunda Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'ân-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği". Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu. 27-76. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü, 2011.
- Uslu, Recep. "Hums". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hums>
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitabu'l-meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984.
- Yazıcı, İshak. "Bahîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/487. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bahîre>
- Zebidî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi*, mütercim. Ahmed Naim. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım, 1984.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Sîyeru a'lâmi'n-nübelâ: es-sîyerü'l-hulefâ'i'r-râşidîn*. thk. Beşşar Avvad Ma'rif. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Zürkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbaki b. Yûsuf. *Şerhu ala Mevahibi'l-ledüniyye [bi'l-minahi'l-Muhammediyye]=İşrâku meşâbihî's-Sîreti'n-nebeviyye bi-meczi esrari'l-Mevahibi'l-ledünniyye, zabatahu ve sahhahahu*. Muhammed Abdülaziz el-Halidî. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.